

آموزه‌های رومی

Rumi Teaching, Edited by Seyed Ghahreman Safavi, London, Academy of Iranian Studies, 2008, 292 pp.

کتاب حاضر (آموزه‌های رومی) که به کوشش دکتر سید قهرمان صفوی گردآوری شده، دربردارنده ۲۳ مقاله درباره آثار و افکار جلال‌الدین محمد بلخی معروف به مولوی است که در مجامع غربی به رومی مشهور است. به گفته گردآورنده، این مقالات برگزیده‌ای است از مقاله‌هایی به زبان انگلیسی که پیش‌تر در نشریه *Journal of Transendent Philosophy* که به کوشش سید حسین نصر و ویلیام چیتیک منتشر می‌شود، به چاپ رسیده‌اند، و اینک با تنظیم موضوعی در پنج بخش در کنار هم به صورت یک مجموعه به چاپ می‌رسند. نام بخشها و عنوان مقالات مندرج در هر بخش به قرار زیر است:

بخش اول: اصول و سبک (pp. 9-110)، شامل هشت مقاله، از جمله: «رومی و سنت عرفانی»، سید حسین نصر؛ «سیر تفکر رومی»، ویلیام چیتیک؛ «عقل نظری و عقل عملی نزد رومی و ملاصدرا»، سید قهرمان صفوی؛ «مرور اجمالی دفتر دوم مثنوی»، مهوش السادات علوی. بخش دوم: ساختار و روش شناسی مثنوی (pp. 111-162)، شامل شش مقاله، از جمله: «ساختار و مثنوی»، سیمون ویتمن؛ «تحلیل گفتار نخست دفتر دوم مثنوی»، مهوش السادات علوی؛ «ساختار دفتر اول مثنوی»، سید قهرمان صفوی.

بخش سوم: رابطه بین انسان و خدا (pp. 163-195)، شامل چهار مقاله، از جمله: «ولایت یا عشق روحانی در مثنوی مولوی: از منظر شیعی»، شهرام پازوکی؛ «رابطه

بین انسان و خدا بر اساس مقدمه مولانا در ستایش خداوند»، مژگان جهان‌آرا؛ «وحدت عرفانی انسان با خدا»، مریم‌سادات میر.

بخش چهارم: عشق در آثار مولوی رومی (pp. 197-245)، شامل چهار مقاله، از جمله: «رومی و فلسفه عشق»، الیور لیمن؛ «عشق و گفتگو در شعر مولوی»، حسن بشیر.

بخش پنجم: ارتباط و تأثیر مولوی با دیگر متفکران (pp. 247-269)، شامل یک مقاله: «رومی و کی‌یرکه‌گور: دو فیلسوف متفاوت با اندیشه‌هایی مشابه»، س. ا. ه. الحکیم.

در پایان کتاب، کتابشناسی برگزیده‌ای از مولانا و آثار پیرامون او (در چهار قسمت) از سید قهرمان صفوی به چاپ رسیده است (pp. 265-271). این کتابشناسی پیش از این به عنوان فهرست منابع کتاب دیگر گردآورنده با عنوان *The Structure of Rumi's Mathnawi* عیناً به چاپ رسیده بود، که البته به این نکته در کتاب حاضر اشاره نشده است. کتاب با نمایه اعلام و مفاهیم پایان می‌پذیرد. آموزه‌های رومی، به سرمایه آکادمی مطالعات ایرانی لندن در ایالات متحده آمریکا چاپ و منتشر شده است.

در پایان باید چند نکته را درباره کتاب یادآوری کرد: در پشت جلد و همچنین در سر صفحه‌ها نام گردآورنده به گونه‌ای درج شده که در بدو امر این نکته را به ذهن متبادر می‌سازد که کل کتاب تألیف ایشان است که می‌بایست در ویرایش اثر دقت بیشتری می‌شد. پی نوشت‌های همه مقالات به صورت مسلسل و پیاپی در پایان کتاب درج شده (نک: pp. 272-288)، که امری نامتعارف است و استقلال هر مقاله را از بین برده است. در برخی مقالات به ندرت فهرستی از منابع و مأخذ درج شده (نک: pp. 244-245)، اما تقریباً همه مقالات فاقد فهرست منابع که از ارکان مهم مقالات تحقیقی به شمار می‌رود هستند. حجم مقالات و سطح علمی آنها نیز در یک اندازه و رتبه نیست، و در کنار مقالات علمی مفید، مقالات توصیفی و غیر تحقیقی نیز دیده می‌شود. چکیده نوشته شده برای مقالات نیز یکدست نیست، از سویی برخی چکیده‌ها بسیار طولانی و غیراستاندارد است (برای نمونه، نک: pp. 214-215 و pp. 90-91)

و 39-40 pp)، و از سوی دیگر بعضی مقالات اساساً چکیده‌ای ندارند (برای نمونه، نک: p. 11). معمول چنین مجموعه‌هایی است که به نشر نخست مقاله و شماره صفحات آن اشاره کنند، اما در این مجموعه چنین چیزی دیده نمی‌شود. عناوین یادشده برای یک نویسنده واحد نیز گاه یکسان نیست (برای نمونه، مقایسه کنید p. 39 با p. 90). حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی این اثر، به‌ویژه در حروف فارسی، چندان چشم‌نواز نیست. شاید به این دلیل است که با نرم‌افزارهای غیرمتعارف در ایران کار حروفچینی انجام شده است. همچنین در نشر این کتاب سهوهایی هم به چشم می‌آید، مانند اینکه گردآورنده در مقدمه چند سطر خود (p. 7)، از خود نیز در شمار نویسندگان مقالات سپاسگزاری کرده است.

با این همه، نشر این مقالات پراکنده به صورت یک مجموعه، کاری پسندیده و مفید است و خدمات دکتر صفوی در چاپ مستمر مجله حکمت متعالیه به زبان انگلیسی در لندن قابل تحسین است. مطالعه این مجموعه سودمند را به همه علاقه‌مندان مولانا و کسانی که به پژوهش درباره او و آثار سترگش مشغول‌اند، توصیه می‌کنیم.

هاشم آشتیانی

کوششی در آموزش خط سیاق، جواد صفی‌نژاد، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۷ ش.

پژوهش درباره اصطلاحات دیوانی و به‌خصوص شاخه «سیاق» از جمله دانش‌هایی است که هنوز نخستین گامهای خود را سپری می‌کند. پژوهشهای انجام شده

در این زمینه انگشت‌شمار است و آنچه تاکنون در این زمینه منتشر شده، بیشتر شامل کتابهای چاپ سنگی است. در این میان به‌عنوان یک پژوهش و تصحیح قابل اعتنا می‌توان از کتاب فروغستان به تصحیح استاد ایرج افشار یاد کرد که توسط مرکز پژوهشی میراث مکتوب منتشر شده است (فروغستان، تألیف محمدمهدی فروغ اصفهانی، به کوشش ایرج افشار، تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۷۸ ش).

استاد ایرج افشار در صفحات پایانی کتاب فروغستان بخشی را به‌عنوان «پیوست دوم» آورده و در آن به شناسایی کتابهای فارسی نوشته شده در علم سیاق پرداخته‌اند. از روی این فهرست درمی‌یابیم که نه تنها چاپها، بلکه نوشته‌های این حوزه بسیار انگشت‌شمار است و در این میان، آنچه در سده‌های دیرین نوشته شده ناچیز است. بنابراین بررسی این‌گونه متون برای تکمیل پژوهشهای متنی، کاری بایسته است.

اخیراً اثری در این زمینه توسط سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران منتشر شده است که می‌تواند بخشی از کاستیهای موجود را جبران کند.

کتاب به دو بخش جداگانه تقسیم شده است. بخش اول با عنوان «تألیف»، بخش پژوهشی این کتاب را تشکیل می‌دهد که نویسنده کتاب — آقای جواد صفی‌نژاد — نوشته شده است. این بخش به چند فصل تقسیم شده که عبارت‌اند از:

- فصل اول: شناختی از سیاق. این بخش به توصیف موضوع سیاق و همچنین تاریخچه مختصری از این دانش اختصاص یافته است.
  - فصل دوم: مسکوکات. به توصیف مسکوکات و کاربرد واحدهای مرتبط با آنها در نوشته‌های سیاقی اختصاص دارد.
  - فصل سوم: کتب درسی تعلیم سیاق. به معرفی کتابهای این زمینه است.
  - فصل چهارم: سیاق رقومی. معرفی ارقامی که عدد آنها را به خط سیاق می‌نوشتند.
  - فصل پنجم: سیاق در دوران پهلوی اول
  - فصل ششم: ارقام حسابی پولی
  - فصل هفتم: ارقام حسابی جنسی.
- بخش دوم کتاب با عنوان «تدوین»، بخش مهمی است

کنز الاکتساب، رحمتی بن عطاءالله، تصحیح عارف نوشاهی و اقصی ازور، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷ (ضمیمه شماره ۱۳ و ۱۴ نشریه نامه بهارستان، به یادگار برگزاری مجمع نسخه‌شناسی متون زبان فارسی، وین، ۱۳۸۷ش).

آموزش فنون و صنایع — به‌عنوان پیشه‌هایی شهری — در نظام اجتماعی کهن، همواره پیرو شیوه استاد و شاگردی بوده است و به‌ندرت می‌توان به نوشته‌های کهن در زمینه آموزش این فنون دست یافت. با دگرگونی‌های ساختارهای اجتماعی ایران پس از هجوم مغول — و به‌خصوص بعد از دوره تیموریان — در این شیوه نیز اندکی تغییر ایجاد شد و نگارش آثار آموزشی در این زمینه‌ها اندک‌اندک رواج پیدا کرد.

البته این نوشته‌ها نیز معمولاً در زمینه فوننی است که کاربرد عمومی داشتند، اما در زمینه برخی پیشه‌ها که وابسته به پشتیبانی دربارها بودند، این‌گونه نوشته‌های آموزشی کمتر دیده می‌شود. از جمله این پیشه‌ها می‌توان به فن «مهرکُنی» اشاره کرد که از شاخه‌های فن جواهرسازی به شمار می‌آید.

چنانکه آقای دکتر نوشاهی در دیباچه کتاب یادآور شده‌اند، کنز الاکتساب یگانه‌اثری است که تاکنون در زمینه آموزش این فن شناسایی شده است.

اثر مورد گفتگو رساله‌ای است منظوم شامل ۵۵۳ بیت که در سال ۱۰۵۷ ق توسط سراینده‌ای با تخلص «رحمتی» سروده شده است. بر خلاف رساله‌های آموزشی منظوم که معمولاً در قالب مثنوی و بر یک وزن هستند، این اثر

که به باز چاپ افسانه‌شماری کتابهای چاپ سنگی مرتبط با سیاق اختصاص یافته است. از این میان، چند رساله — که تماماً درباره علم سیاق هستند — به‌صورت کامل به چاپ رسیده و از برخی دیگر — که شامل علوم دیگر نیز بوده‌اند — فقط بخش سیاق آنها چاپ شده است.

از جمله کتابهای گروه نخست می‌توان از این آثار یاد کرد: خلاصه‌السیاق نوشته میرزاسیدحسنخان دبیر قاجار تفرشی، سیاق مظفری نوشته ابوالقاسم سحاب، سیاق خطیر نوشته مصطفی خطیر و احسن‌المحاسبات (که بخش سیاق از یک مجموعه دو جلدی است).

از جمله کتابهای گروه دوم نیز می‌توان به این کتابها اشاره کرد: تعلیمات ابتدایی، اقبال ناصری و سید الاشتهار نوظهور.

این آثار همگی در سالهای پایانی حکومت قاجار و سالهای نخستین از دوره پهلوی نوشته شده‌اند و لذا بر مبنای شیوه سیاق‌نویسی این دوره فراهم آمده‌اند؛ به همین دلیل بخش مهمی از شیوه‌های نگارشی و اصطلاحات این دانش در سده‌های پیشین را شامل نمی‌شوند. با این حال انتشار این کتاب از بایسته‌های پژوهش در این زمینه بود که به‌خصوص انتشار بخش دوم آن باعث شده است تا تعدادی از منتهای کمیاب در زمینه دانش سیاق در دسترس پژوهشگران و دستداران این رشته قرار گیرد.

درباره کتابهای آموزش سیاق ذکر یک نکته ضروری است و آن اینکه در گذشته دو شیوه مغلق‌نویسی و آسان‌نویسی در نگارش سیاق وجود داشت و این نکته را بیشتر نویسندگان متذکر شده‌اند. مثلاً در فروغستان (ص ۸۲) آمده: «اما در سیاق: آنچه اهل فارس است، قاطبه معقود و معوج نویسند و اغلب حروف رقومی و تحت‌السیاق را از قاعده خود بیرون برند؛ امثال حروف اختراعی که بیگانه چندان درست نتواند خواند. و در عراق و آذربایجان [و خراسان و دارالمرز] روشن‌تر نویسند به حدی که هر صاحب سواد تواند خواند...»

برای نمونه اگر به نسخه وقفنامه ربع رشیدی نگاهی بیندازیم خواهیم دید که همه نوشته‌ها و ارقام، روشن و قابل خواندن است. بنابراین آنچه که در این‌گونه کتابهای سیاقی دیده می‌شود مربوط به شیوه مغلق‌نویسی یا به گفته صاحب فروغستان، شیوه دبیران ناحیه فارس است. ع.ص

از سروده‌هایی در قالب‌های گوناگون چون قصیده، غزل، مثنوی و رباعی تشکیل شده است. سراینده درباره نام اثر و تاریخ سرایش آن گفته:

نام او شد خواننده کنزالاكتساب

پیش دانایان ز طبع بی نظیر

الف و خمسین سبع تاریخش ز من

از سر هجرت شمار خود بگیر

سراینده در کار خود هجده غزل را به تضمین غزل‌های حافظ اختصاص داده که هرچند جزو نمونه‌های درخشان ادب فارسی نیست، اما خالی از ملاحظاتی نیز نمی‌نماید. برای نمونه:

هر آن مه‌ری که دارد خط خوش بی نقش بهتر دان

به رنگ و بوی و خال و خط چه حاجت روی زیبا را

خطِ مُهرِ «عطاءالله» و خطِ سنگِ «عبدالله»

چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

کتاب بر پایه دو نسخه شناسایی شده از اثر — هر

دو متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور —

تصحیح شده است. پس از متن اثر، دو «پیوست» به پایان کتاب افزوده شده که عبارت‌اند از:

۱. اسامی مهرکنان و حکاکان شبه‌قاره

۲. فهرست چند مقاله فارسی و اردو در زمینه مهرکشی و مهرهای تاریخی.

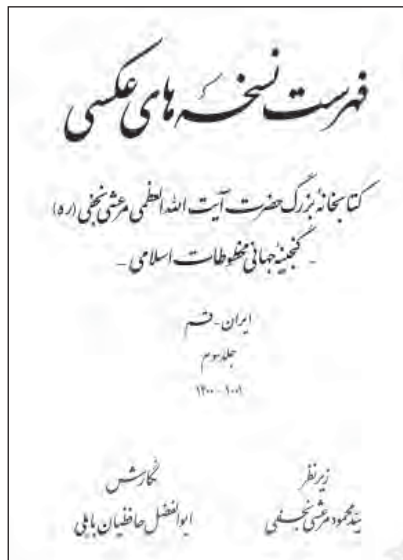
در پایان نیز نمایه‌هایی شامل نمایه واژگان اصطلاحات، نمایه کسان و نمایه جایها ارائه شده است.

ع.ص

فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ج ۳، نگارش ابوالفضل حافظیان بابلی، قم، کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۸۷ ش.

بخش مهمی از نسخه‌های ارزشمند مرتبط با فرهنگ ایرانی و اسلامی در کتابخانه‌های دنیا پراکنده است. بهترین راه برای دستیابی پژوهشگران ایرانی به این نسخه‌ها، تهیه تصویری از آنها است که به روشهایی چون تهیه عکس، میکروفیلم و همچنین تصاویر دیجیتالی امکانپذیر است. این کار از سالها پیش توسط برخی مراکز همچون کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه‌های برخی از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی انجام شده است. از جمله

این مرکزها، کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) است که هم‌اکنون بیش از چهار هزار مجلد نسخه عکسی از دستنویس‌های ارزشمند ایران و جهان را در گنجینه خود جای داده است.

مجموعه‌های عکسی معمولاً شامل گلچینی از تصاویر نسخه‌های خطی و شامل دستنویسهایی هستند که از دیدگاه‌های گوناگون دارای ارزش می‌باشند؛ به همین دلیل فهرست‌نویسی این مجموعه‌ها مژده‌ای به پژوهشگران در زمینه دستیابی به نسخه‌های خطی ارزشمند و کمیاب است.

فهرستی که اکنون شناسانده می‌شود، مژده‌ای از این دست درباره چاپ سومین جلد از فهرس نسخه عکسی کتابخانه آیت‌الله مرعشی است. دو جلد پیشین این فهرست در سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ ش به قلم زنده‌یاد محمدعلی حائری نگاشته شده و حاوی مشخصات یکهزار نسخه عکسی است. جلد حاضر توسط کتابشناس فاضل، آقای ابوالفضل حافظیان بابلی نگارش یافته و شامل معرفی سیصد نسخه عکسی (شماره‌های ۱۰۰۱ تا ۱۳۰۰) آن کتابخانه است.

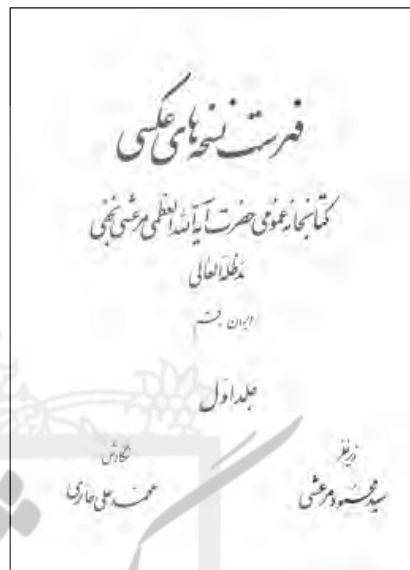
با توجه به اینکه بسیاری از عکسهای این مجموعه مرتبط با «مجموعه»ها است، شمار آثاری که در این مجموعه معرفی شده بالغ بر یکهزار اثر است که بسیاری از آنها پیش از این ناشناخته بوده و برخی از آنها نخستین بار در این فهرست معرفی می‌شود.

متأسفانه در چند دهه اخیر شاهد کم‌توجهی

گزارش میراث

فهرست نویسان به مقوله کتابشناسی تحلیلی بوده‌ایم اما در فهرست حاضر به این مقوله به خوبی توجه شده است. برای معرفی هر نسخه، نخست به نام اثر یا آثار مندرج در آن پرداخته شده و سپس به نام مؤلف و دوره زندگانی او اشاره شده است. در بسیاری از موارد نیز — به‌ویژه آنگاه که نویسنده در منابع ایرانی کم‌تر شناخته شده باشد — آگاهیهای اساسی درباره زندگی و آثار وی به دست داده شده و سپس به اثر مندرج در نسخه مورد نظر پرداخته شده است.

در این بخش به ارائه آگاهیهای درباره موضوع اثر، دلیل تألیف، مهدی‌الیه، بخش‌بندیهای اثر و همچنین شناسایی شروح، حواشی، خلاصه‌ها و دیگر آگاهیهای مرتبط با آن پرداخته می‌شود و به‌ویژه آگاهیهای سودمندی درباره چاپهای اثر و نسخه‌های دیگر آن به دست داده شده است.

در بخش بعدی — که عنوانی جداگانه دارد — به معرفی «منابع» اصلی برای شناسایی اثر و نویسنده آن پرداخته شده و پس از آن به ارائه عبارات آغاز و انجام نسخه مورد بررسی پرداخته شده است.

در ادامه نیز در بخشی مجزا به ارائه اطلاعات نسخه‌شناسی آن نسخه اشاره شده و سرانجام به درج

شماره نسخه و جایگاه نگهداری آن پرداخته شده و در صورت معرفی شدن نسخه در فهرست مجموعه مذکور، به نشانی آن فهرست نیز ارجاع داده شده است.

نویسنده برای معرفی هر اثر — علاوه بر خود نسخه — منابع گوناگونی را مورد بررسی قرار داده و ضمن اشاره‌ای دقیق و موجز به هرکدام از موارد ضروری، دستیابی به آگاهیهای بیشتر را با ارجاع دادن به برخی منابع، آسان کرده است. کاری که آگاهیهای ضروری اولیه را در اختیار خواننده قرار می‌دهد و حجم فهرست را بهبود یافته با اشاره به موارد تفصیلی افزایش نمی‌دهد.

خواننده ناآشنا با این مقولات، هنگام رویارویی با این فهرست، با تعداد زیادی نام و عدد رویاروی می‌شود که شاید از دیدگاه وی این موارد دارای ارزش چندانی نباشد اما پژوهشگران آشنا با این مقوله می‌دانند که برای گردآوری این‌گونه آگاهیها باید چه میزان جستجو کرد. چه‌بسا لازم باشد تا فهرست‌نویس برای ثبت یک نام یا عدد، ساعتها وقت صرف کند و نگاهی به این فهرست نشان می‌دهد که در بسیاری از موارد، جستجوهای این‌چنینی انجام شده است.

چنانکه از مندرجات این فهرست برمی‌آید، آقای حافظیان فهرست‌نویسی را به دید یک دانش‌م‌نگرند و این امر موجب شده است تا اثر ایشان به یک «فهرست تحقیقی» بدل شود نه فهرستی که حاصل نگاه سطحی به نسخه و چند صفحه آغاز و انجام آن است. به همین دلیل آگاهیهای جنبی بسیاری از کار ایشان به دست می‌آید.

یادکرد یک نکته نیز در اینجا بایسته می‌نماید و آن اینکه تهیه چنین فهرستی — صرف‌نظر از عشق پژوهشگر به کارش — نیازمند پشتیبانی مراکز و مهیاساختن منابع کافی برای کار و همچنین در اختیار نهادن مجال کافی برای پژوهش است که این امر خوشبختانه از سوی کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی تأمین شده است. جا دارد که انتشار این فهرست را به مؤلف و ناشر آن تبریک بگوییم.

ع.ص

کتابهای فارسی تازه چاپ در هند

سید حسن عباس

گروه فارسی دانشگاه هندی بنارس

تذکره ریاض الشعرا (ج ۱)، تألیف علی‌قلی والہ داغستانی، با مقدمه و تصحیح و تحشیه شریف‌حسین قاسمی، کتابخانه رضا رام‌پور، ۱۳۸۰ش / ۲۰۰۱م، پنجاه و شش + شش + ۹۲۱ص.

آقای پرفسور شریف‌حسین قاسمی یکی از شخصیت‌های پرکار و با خبر در میان استادان فارسی هند به‌شمار می‌رود. کسانی که در کار نوشت و خواند سروکاری دارند، از ایشان و همچنین از کارهای علمی و پژوهشی ایشان به‌خوبی اطلاع دارند. چندین اثر از او با تصحیح و تحشیه و مقدمه جامع طبع و انتشار یافته است که در میان آنها یکی تذکره ریاض الشعرا والہ داغستانی است. این تذکره یکی از پرجمع‌ترین تذکره‌های فارسی دانسته می‌شود و بدین علت کسی از مردان کار مایل به تصحیح و تنقیح آن نبود. خوشبختانه این کار به دست پرفسور قاسمی انجام پذیرفته و کتابخانه رضا رام‌پور، این اثر ضخیم و قطور را طبع و انتشار داده است.

آقای قاسمی جلد اول تذکره ریاض الشعرا را بر اساس نسخه مؤلف که در کتابخانه خدابخش بانکی‌پور (پتنا) نگهداری می‌شود، با پنج نسخه دیگر که در کتابخانه‌های هند موجود است، تصحیح و تنقیح و تحشیه کرده است. مقدمه کتاب بسیار مفصل است که دارای شرح حال و کارهای ادبی والہ داغستانی است. چند فهرست نیز همراه است: اشخاص، کتب و اماکن، فهرست آیات قرآنی، احادیث و عبارات عربی. فهرست شاعران علاوه بر این فهرست است. البته به‌خاطر ضخامت تذکره از تعلیقات و حواشی صرف‌نظر شده و توجه بر این بوده است که نخست متن کتاب انتشار بیابد. چند برگ از نسخه‌های خطی این تذکره به‌صورت عکس در کتاب پیوست است که در کار تصحیح متن از آنها استفاده شده است.

منشآت برهمن، چندربهان برهمن، تصحیح و تحشیه شریف‌حسین قاسمی و وقارالحسن صدیقی، کتابخانه رضا رام‌پور، ۱۴۲۶ق / ۲۰۰۵م، لح + ۱۳۶ص. منشآت برهمن، یکی از آثار مطلوب و مقبول زمان خود

بود و نسخه‌های خطی آن هم زیاد است، اما آن چنان که شایسته بود مورد تصحیح و تنقیح قرار نگرفته بود. یک بار در مطبع منشی نولکشور در ۱۸۸۵م چاپ سنگی خورده بود. حالا وضع این است که آن نسخه چاپ سنگی ناپیدا است و با وجود تلاش‌های بسیار به‌دست مصححین نیامده (ص کد) و آنان نتوانستند از آن چاپ استفاده کنند. چندربهان برهمن یکی از منشیان معروف دوره شاهجهانی شاعر توانا و نثرنویسی یگانه بود. از آثار او معلوم می‌شود که با نویسندگان و شاعران هم‌دوره خود ارتباط خوبی داشته و با آنان نامه و پیام رد و بدل کرده است. این کتاب با پنج نسخه خطی تصحیح شده که سه در کتابخانه رضا رام‌پور و یک در کتابخانه مرکز تحقیقات عربی و فارسی مولانا ابوالکلام آزاد در تونک (راجستان) و یکی دیگر در کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر قرار دارد. از نسخه موزه ملی هند نیز در کار تصحیح استفاده شده است. منشآت برهمن شامل پنج قسم (فصل) است.

قسم اول، مشتمل بر نقد عرضداشتهایی که به درگاه آسمانجا ارسال داشته است. قسم دوم، مشتمل بر عرایض است که به امیران نوشته شده است. قسم سوم، مشتمل بر مراسلات است که به شعرا و فضالای عهد خود نوشته است. قسم چهارم، مکتوبات مبنی بر سفارش اعزه. قسم پنجم، عرایض و رقایم که به پدر و فرزندان و عقیدتمندان و دوستان و شاگردان خود به‌قلم آورده است.

در مورد نامه‌های برهمن نظرات مصححین محترم چنین است: «این نامه‌ها از لحاظ تاریخی حایز اهمیت زیاد نیستند، اما در تاریخ انشاپردازی باید جایگاه خاصی داشته باشند. برهمن در ترسل و انشانگاری مهارت بسزایی داشته است. نامه‌طرزی و مدعاپردازی به سبک خاصی در این مکاتبات مشاهده می‌شود. نامه‌های برهمن بیشتر کوتاه هستند. القاب و آداب هم به‌سادگی آورده است و همچنین سبک نگارش او در هر دو نظم و نثر ساده و سلیس و عاری از پیچیدگی ادبی است که در انشاپردازی معاصرانش دیده می‌شود. علاوه بر این، استفاده از استعارات و تلمیحاتی از مذهب جامعه هندویی، آثار برهمن را رنگ و آهنگ خاصی بخشیده است» (ص ل).

کتاب دارای تعلیقات و فهرست اعلام و همچنین سه

هوشنگ‌شاه — ذکر سلطان مظفر بادشاه گجرات — حکایت بابت سلطان محمود بهمینی — حکایت بابت شهر جون‌پور در عهد سلطان ابراهیم شرقی — عهد قادر شاه (ملوخان).

مصححین از نسخه خطی کتابخانه موزه بریتانیا استفاده کرده‌اند. مقدمه به زبان انگلیسی است که در آن شرح حال مؤلف و همچنین درباره اثر وی به‌طور کامل صحبت شده است. کتاب بسیار عالی و زیبا چاپ شده و همچنین چندین عکس رنگی از آثار دهلی در آن جا داده شده است.

دکتر اقتدار حسین صدیقی، استاد تاریخ در دانشگاه اسلامی علیگر بوده که چندی پیش بازنشسته شده، اما فعالیت‌های علمی و پژوهشی خود را ادامه داده است. او در تاریخ سلاطین دهلی تبحر کامل دارد. پیش از این تاریخ منازل بخارا از فاضل‌خان را به انگلیسی ترجمه کرده و تاریخ صدر جهان را هم به چاپ رسانده است. دکتر وقارالحسن صدیقی افسر ویژه کتابخانه رضا رام‌پور، در آثار قدیمه هند بسیار مهارت دارد و کتیبه‌های قدیمی را کشف و چاپ کرده است. در زبانهای اردو و انگلیسی مقالات می‌نویسد و از وقتی که مدیریت کتابخانه رضا را عهده‌دار شده است، کتابها و متون فارسی بسیار بالاخص فهرست نسخه‌های خطی فارسی و سنسکریت و عربی را به چاپ رسانده است. او وقایع‌الزمانی را که یک مثنوی تاریخی هند از کامی شیرازی است، با متن و ترجمه به انگلیسی در یک مجلد بسیار عالی و دیدنی نیز انتشار داده است که متأسفانه فعلاً در دست نیست.

زبدۃ‌الاکبار فی سوانح‌الاسفار (سفرنامه ایران - قرن ۱۹ میلادی)، حاجی علی مرزا متخلص به مفتون، مقدمه و تصحیح ذاکره شریف قاسمی، ناشر ذاکره شریف قاسمی، ۱۳۸۲ش / ۲۰۰۳م، یح + ۲۴۱ص.

در پیشگفتار این اثر آمده است: زبدۃ‌الاکبار فی سوانح‌الاسفار اولین سفرنامه تاریخی ایران به فارسی است که نویسنده و شاعر چیره‌دست ولی غیرمعروف هندی، حاجی علی مرزا متخلص به مفتون پسر مرزا ابوطالب، تألیف کرده است. مؤلف این سفرنامه در قرن نوزدهم میلادی از ایران دیدن کرده و شرح مسافرت خود را با تمام جزئیات و به ترتیب شایسته‌ای، در همان قرن

عکس نسخه‌های خطی رام‌پور و یک عکس که در آن داراشکوه، چندربهان برهمن را به پدر خود، شاهجهان پادشاه، معرفی می‌کند، آورده شده است. چاپ و نشر این کتاب کاری خوب و قابل تمجید در ادای حق برهمن است که در جامعه ادبی ما «هندوی فارسی‌دان» شهرت دارد.

واقعات مشتاقی، شیخ رزق‌الله مشتاقی دهلوی، تصحیح و تحشیه اقتدار حسین صدیقی و وقارالحسن صدیقی، کتابخانه رضا رام‌پور، ۱۴۲۲ق / ۲۰۰۲م، و + ۲۷۶ + xxviص.

یکی از تاریخهای بارزش واقعات مشتاقی، تألیف شیخ رزق‌الله مشتاقی دهلوی است که در ابتدای حکومت اکبر پادشاه در هند به رشته تحریر درآمده بود. این تاریخ به وقایع مربوط به نیمه دوم قرن پانزدهم میلادی، به خصوص سلطنت سلاطین لودی در دهلی، شیرشاه سوری و اخلافش می‌پردازد. علاوه بر این در این کتاب مطالب جالبی درباره سلاطین مالوه، گجرات، جون‌پور، بنگاله و دکن دیده می‌شود.

کتاب حاوی یازده باب است بدین‌قرار همراه با فهرس اعلام.

باب اول: مجلس اول در بادشاهی سلطان بهلول شاه
باب دوم: احوال سلطان سکندر شاه
باب سوم: عهد سلطان ابراهیم شاه بن سلطان سکندر شاه

باب چهارم: ذکر پادشاهی بابرشاه

باب پنجم: عهد همایون بادشاه

باب ششم: عهد اکبر بادشاه

باب هفتم: کیفیت بادشاهی شیرشاه — اسلام‌شاه — حیات

مسندعالی خواص خان

باب هشتم: واقعات که در عهد سلطان ابراهیم شاه واقع شد.

باب نهم: نشستن اسلام‌شاه

باب دهم: تخت‌نشینی مبارزخان المخاطب به سلطان

محمدعادل شاه

باب یازدهم: حکایت از سلطان غیاث‌الدین خلجی پادشاه

مندو (دیگر سلاطین)

بادشاهی سلطان ناصرالدین شاه — امین شاه —

به رشتهٔ تحریر درآورده است. او در این سفرنامه بیشتر دیده‌ها را ثبت نموده است بنابراین تازگی دارد و به‌ویژه برای تاریخ اجتماعی ایران قرن نوزدهم میلادی دارای اهمیت خاصی است (ص ز).

مؤلف، این اثر را در سه جلد تالیف کرده است که هر سه مجلد تا به حال به صورت نسخهٔ خطی بود. مصحح از نسخهٔ خطی کتابخانهٔ خدابخش بانکی پور استفاده کرده و مجلد دوم آن را که مربوط به سفر ایران است و در دوران حکومت فتحعلی‌شاه قاجار در ۱۲۴۲ق به حیطةٔ تحریر درآمده، به چاپ رسانده است. سفرنامهٔ مذکور در مورد اوضاع و احوال قرن نوزدهم در ایران بسیار حایز اهمیت است و در ضمن آن، افراد و اشخاص بسیاری را هم یاد می‌کند که برخی از آنها برای تاریخ و ادبیات ایران اهمیت خاصی دارند. در این مجلد نهر سیوم، نهر چهارم، نهر پنجم، نهر ششم و نهر هفتم آورده شده است که هر کدام متعلق به یک شهر خاص و مضافات و منازل آن است. مصحح برای این اثر، فهرس هفتگانه آماده کرده است که شامل اشخاص، اماکن، سکه‌ها، کتب، مصراعها و ادبیات فارسی، آیات قرآنی و جمله‌های عربی و ابیات عربی است.

سیمای عابدی (مجموعهٔ مقالات)، سید امیرحسین عابدی (استاد ممتاز دانشگاه دهلی)، گردآورندهٔ سید بلقیس فاطمه حسینی، با پیشگفتار توفیق هاشم پورسبحانی، بخش فارسی دانشگاه دهلی، ۲۰۰۴م، ع + ۳۲۵ص.

پانزده مقالهٔ زیر از پرفسور عابدی در این مجموعه گردآوری شده است:

۱. حدیث موسیقی در ادبیات فارسی هند، ۲. شاهنامه و هند، ۳. ابیات ناشناختهٔ امیرخسرو دهلوی، ۴. ابیات ناشناختهٔ خاقانی و کمال‌الدین اصفهانی، ۵. غزلیات و رباعیات ناشناختهٔ خواجهی کرمانی، ۶. دیوان طوسی، ۷. ضمیمهٔ تغلق‌نامهٔ امیرخسرو، ۸. دیوان اول مشفق بخاری، ۹. ابن‌یمین فریومدی و ابن‌یمین شیرغانی، ۱۰. فسونی یزدی، ۱۱. ملا شیدا، ۱۲. رضی آرتیمانی، ۱۳. انتخاب دیوان طالب آملی، ۱۴. دیوان ثاقب، ۱۵. ابوطالب کلیم کاشانی.

علاوه بر این مقاله‌ها «تقویم احوال پرفسور عابدی»

فهرست برخی آثار پرفسور عابدی و فهرست مقالات ایشان به زبانهای اردو، فارسی و انگلیسی، نیز آمده است.

لازم به ذکر است که پرفسور سید امیرحسین عابدی به زبانهای اردو، فارسی و انگلیسی مقالات زیادی نوشته‌اند و تا به حال سه مجموعه از مقالات ایشان به اردو، یکی به انگلیسی و دو مجموعه به فارسی طبع شده است که در میان این دو مجموعهٔ فارسی، یکی به عنوان گفتار پژوهشی در زمینهٔ ادبیات فارسی، به کوشش راقم سطور (سید حسن عباس) در ۱۳۷۷ از طرف انتشارات دکتر محمود افشار در تهران انتشار یافته بود. در این مجموعه ۳۶ مقالهٔ پرفسور عابدی گرد آمده است. حالا بسیاری از مقاله‌های ایشان است که در مجموعه‌ها باید گردآوری شود. یک مجموعهٔ مقالات فارسی پرفسور عابدی که احتمالاً جلد دوم گفتار پژوهشی باشد، نیز در حال ترتیب و جمع‌آوری است که قرار است انتشارات دکتر محمود افشار آن را هم منتشر کند. بنده در سعی هستم که مقالات استادان هندی را در مجموعه‌های مختلف به چاپ برسانم تا استفاده از آنها آسان گردد. باید سپاسگزاری شود که انتشارات بخش فارسی دانشگاه دهلی این کار مهم انجام داده و به یک وقت سه مجموعهٔ استاد عابدی را منتشر کرده است.

Indo-Persian Literature, By S.A.H. Abidi, Foreword by A.W. Azhan, Compiled by S.B.F. Husaini, University of Delhi, Delhi, 2003, xvi+412pp.

در این مجموعهٔ مقالات پرفسور عابدی، مقاله‌های زیر آمده است:

1. Presidential Addresses Delivered in All India Persian Teachers Association Conferences.
  - 3rd Addresses Delivered at Aligarh Muslim University.
  - 4th Delivered at Lucknow University.
  - 5th Delivered at Gujrat University.
  - 6th Delivered at University of Bombay.
  - 7th Delivered at Usmania University (Heydarabad).

باقی مانده، شناسایی کنند و آن را بنای کار تحقیقاتی و پژوهشی خود قرار دهند» (ص هفت).

استاد عابدی درباره نسخه خطی عبرت نامه که در خدابخش نگهداری می شود و متن حاضر بر اساس آن است می فرماید: «کتاب عبرت نامه یکی از همان متون فارسی باارزش است که اصلاً این کتاب خوانا نبود. این عشق و علاقه به دانش است که خانم دکتر سید خورشید فاطمه حسینی آن را برای تصحیح انتخاب کرده و زحمت زیادی کشیدند...» (ص هشت).

عبرت نامه به صورت واقعه به تألیف درآمده است که از وقایع سال یک هزار و یکصد و شانزده هجری آغاز می شود به ذکر وقایع سال یک هزار و یکصد و سی و یک هجری به پایان می رسد. و بیشتر مطالب دیده است نه که شنید. این کتاب درباره احوال و اوضاع دوران آخرین حکومت اورنگ زیب عالمگیر و پس از آن منبعی خوب و معتبر به شمار می آید. و با چاپ و نشر آن در تاریخ و ادبیات هند کتاب خوبی اضافه شده است. کتاب به نحوی شایسته به چاپ رسیده است.

داستان نویسی معاصر هند (هندی - اردو)، به کوشش مریم خلیلی جهان تیغ، راجندر کمار، بخش فارسی دانشگاه دهلی، شهریور ۱۳۸۰ / ۲۰۰۱ م.

این کتاب شامل چهار فصل بدین قرار است: تاریخچه داستان نویسی معاصر هندی، ده داستان از ده نویسنده هندی زبان، تاریخچه ادبیات اردو، ده داستان از ده نویسنده اردو زبان. سپس فهرست اعلام آمده است.

باید گفته شود که این نخستین مجموعه داستانهای هندی و اردو زبان است که به فارسی برگردانده شده است. قبلاً اثری از راجندر سنگ بیدی که به اردو ایک چادر میلی سی، معروف است، به فارسی ترجمه شده بود. همچنین داستانهای متعدد اردو و هندی گاه گاهی به فارسی ترجمه شده است. اما این یک مجموعه کتابی مخصوص درباره داستان نویسی هندی و اردو است و همچنین از ده نویسنده هندی و ده نویسنده اردو برگزیده و آثار آنان را به فارسی ترجمه شده است که بسیار کار ضروری بود. این کتاب در آشنا ساختن خوانندگان گرامی فارسی به داستان و داستان نویسان زبانهای هندی و اردو گام مهم تلقی می شود و به خاطر آن باید از دکتر

- 8th Delivered at Calcutta University.

2. Chandra Bhan Brahman His Life and Works.
3. India's Rich and Valuable Contribution to Persian Liberalize. In the light of some recent Discoveries, part I.
4. In the light of some recent Discoveries, part II.
5. In the light of some recent Discoveries, part III.
6. Translation in and from Persian.
7. Persian Researches in India.
8. Saib Tabrizi Isfahani.
9. Story of Hir and Ranjha in Indo-Persian Literature.
10. The Story of Padmavat in Indo-Persian Literature.
11. Impact of Hafiz on the East and West.

عبرت نامه، مرزا محمدرستم حارثی بدخشی، با تصحیح و حواشی سیده خورشید فاطمه حسینی، بخش فارسی دانشگاه دهلی، شهریور ۱۳۸۰ / ۲۰۰۱ م.

کتاب حاضر متن تاریخی آخرین پادشاهان مغول در هند است که آن را مرزا محمدرستم حارثی بدخشی تألیف کرده است. یکی از تألیفاتش تاریخ محمدی است که نسخه خطی آن در کتابخانه رضا رامپور موجود است و از روی آن متن آن قبلاً مولانا امتیاز علی خان عرشی سپس پرفسور نثار احمد فاروقی آماده کرده و از طرف انتشارات کتابخانه رضا رامپور به چاپ رسیده است. تألیف دیگری وی عبرت نامه است که دکتر خورشید فاطمه حسینی آن را از روی نسخه خطی کتابخانه خدابخش بانکی و دیوان هند لندن مورد تصحیح و تحشیه قرار داده است. در مورد این نوع کار استاد پرفسور عابدی در تقریظ خود اشاره فرموده اند: «چون یکی از هدفهای مهم استادان زبان فارسی در هند که در بخشهای فارسی به تعلیم دانشجویان مشغول اند، حفظ و نگهداری میراث گرانقدر فرهنگی به ویژه نسخه های خطی کم یاب در زمینه زبان و ادبیات فارسی می باشد، شایسته است علاوه بر امر تدریس، نسخه های خطی زبان فارسی را که در بسیاری از کتابخانه های هند همچون گنجینه ای دست نخورده

خانم مریم خلیلی و دکتر راجندر کمار تحسین و تمجید به عمل آید که به توسط آنان داستانهای معاصر هندی و اردو به فارسی برگردانده شده است. کتاب دارای حواشی مفید و معنای کلمات و لغات هندی و اردو و به فارسی است.

دیوان امیر حسن سجزی دهلوی، با تصحیح و حواشی نرگس جهان، انتشارات بخش فارسی دانشگاه دهلی، ۲۰۰۳م، ۸۵۵ص، با پیشگفتارهای سید امیر حسن عابدی و مریم خلیلی جهان تیغ.

دکتر نرگس جهان (تولد در ۴ اوت ۱۹۴۴م) یکی از استادان گروه فارسی دانشگاه دهلی است که فعلاً ریاست گروه را به عهده دارد. در فارسی و اردو مقالات و کتابها نوشته و در مجلات هند و ایران انتشار داده است. رساله دکتری او «تاریخ ادبیات هند و فارسی در دوره خلجیان» بوده که به زبان انگلیسی نوشته و در ۱۹۸۴م به چاپ رسیده است. علاوه بر این دستور زبان فارسی دکتر خانلری و راهنمایی و ویرایش از دکتر غلامحسین زاده را به اردو ترجمه کرده است. اخیراً علم عروض و علم بدیع (تالیف شمس‌الدین فقیر دهلوی) را تصحیح و چاپ نموده است و غیر از آن داستانهای پیامبران در شعر عطار نیشابوری (منطق‌الطیر، اسرارنامه و دیوان) نیز با کوشش وی انتشار یافته است. کار بزرگی و قابل تمجید وی تصحیح دیوان امیر حسن سجزی دهلوی است که تجدید چاپ آن یک ضرورت جدی بود، زیرا چاپ قدیم آن که به توسط مسعود علی محوی در ۱۳۵۲ش در حیدرآباد انتشار یافته بود دیگر نایاب شده است. خانم نرگس جهان با استفاده از چاپ آقای محوی از نسخه‌های خطی دیوان

حسن که در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (مجموعه مشکوة) و مجلس شورای ملی نگهداری می‌شود، استفاده کرده است. از مقدمه او معلوم می‌شود که کپی نسخه مجلس به توسط استاد محترم جناب آقای دکتر سید جعفر شهیدی و عکسهای نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران از دکتر غلامحسین زاده، به دست او رسیده بود که برای همکاری و لطف و عنایت استادان محترم و بزرگوار در مقدمه اظهار تشکر نموده است.

لازم به ذکر است که امیر حسن دهلوی شاعر معاصر امیر خسرو دهلوی بود. نسخه‌های دیوان وی در کتابخانه‌های هند و ایران موجود است که مصحح از سه نسخه خطی ایرانی در کار تصحیح استفاده برده است و اختلاف نسخه‌ها را در پاورقی نشان داده است. در این دیوان غزلیات، قصاید، مثنویات، رباعیات و قطعات و متفرقات آمده است. در مقدمه شرح احوال و آثار حسن دهلوی پرداخته شده است.

البته در شمار غزلیات یک دشواری و مشکل ایجاد شده است و آن این است که مصحح برای غزلیات نمره شمار به جای آوردن پیاپی، ردیف‌وار غزلیات را نمره داده است. به طور مثال در ردیف الف از ۶۱ غزل آمده است سپس ردیف ب آغاز می‌شود. غزلیات ردیف ب را نیز از ۱ - تا... نمره داده شده در حالی که نمره‌ها اگر پیاپی می‌آمد در یک نظر معلوم می‌شد که در این دیوان حسن دهلوی چند تا غزل آمده است. مصحح این روال را در همه جا به کار برده است که در نظر بنده مناسب نبود. با وجود این مشکل و دشواری مصحح در تصحیح دیوان حسن، زحمات زیادی را متحمل شده که باید اعتراف شود.

سید حسن عباس

